

Dr. Urška Perenič

1969*

Leto 1969 je bilo v življenju Borisa Pahorja, pa tudi enega izmed njegovih najplodovitejših in najtesnejših pisemskih zaupnikov, prevajalca, slovaropisca, esejista in urednika Janeza Gradišnika (1917–2009), čisto *posebno* leto. Najprej zato, ker je to letnica izida Pahorjeve brošure *Odisej ob jamboru*,¹ v kateri so izšle glose in polemični zapisi, s katerimi je njihov avtor od leta 1966 neutrudno polnil strani revije *Zaliv*. Potem zato, ker je v slovenskem kulturnem prostoru z nemale »krči«² vznikala nova revija, *Prostor in čas* (v nadaljevanju *PiČ*), ki je pomenila novo ustvarjalnost in ji je bil od ustanovitve do politične ukinitve leta 1974 glavni urednik prav tako neutrudljivi Janez Gradišnik. In ne nazadnje zato, ker je skušala oblast, očitno sramujoč se prepovedi Pahorjeve publikacije, leta 1969 na »eleganten«³ način in tudi prek Gradišnika spraviti iz javnosti »Odiseja«. Pa še zaradi nekaterih drugih pripetljajev je bilo to leto *posebno*, o čemer edinstveno pričujejo ohranjena pisma Janeza Gradišnika Borisu Pahorju, ki so se do dandanašnji ohranila v ogromni literarni zapuščini slednjega.²

Janez Gradišnik; foto: dLib

Čisto natančno, gre za 18 popisnih enot oz. Gradišnikovih pisem Pahorju, kolikor se jih je zvrstilo med januarjem in decembrom 1969; od tega jih ima sedemnajst obliko tipkopisa, eno in izmed vseh vsebinsko najzanimivejše pismo pa je v rokopisni obliki. V krču groze je bilo Pahorju v Trst poslano iz Pariza. A pojdimo po vrsti.

Vstop v novo leto 1969 je Janez Gradišnik v pismu tržaškemu velikanu z dne 8. januarja začinil z novico o ustanovitvi revije *PiČ*³ in spodbudo, naj mu čim prej pošlje kak svoj spis za objavo. Prav tako mu je predlagal vložitev naporov v to, da bi Mladinska knjiga⁴ prodajala *Zaliv*, kajti »tako bo prišel bolj med ljudi, ker ga zdaj dobivajo v roke samo tisti, ki se posebej zanimajo zanj«⁴ ali jih pozna sam. Gradišnik je namreč od Pahorja dobival po več izvodov posamezne številke *Zaliva*, ki ga je nato (v Ljubljani) razpečeval med zainteresiranimi znanci oz. bralci.⁵ V istem pismu navaja, da je en izvod na lastno pest podaril študentu brez denarja z željo, naj bere. Gradišnikovo pismo Pahorju preveva optimizem, ki ni bil brez vsakršnih povezav s poskusi federalizacije na Češkoslovaškem (ta se je pričela leto poprej

* Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Književna republika Borisa Pahorja (J6-4619), ki ga financira ARIS (vodja: dr. Urška Perenič).

in se je prav v začetku leta 1969 zaključevala z vsaj formalno federalizacijo ČSSR na češko in slovaško republiko), kajti načrtoval je posebno, njej posvečeno tematsko številko *PiČ*.⁶ Prav tako na korespondentovo optimistično gledanje zaradi polagoma spreminjajočih se razmer kažejo besede, ki jih namenja Pahorju, ko se mu zahvaljuje za opravljeno narodno-ustvarjalno delo in pogum – ter mu zadovoljno podrži *zrcalo*:

Zdi se mi, da se sam ne zavedaš povsem, kako zelo so se razmere že spremenile od tistih dni, ko so Tebe in Zaliv napadali in Ti podtikali vse mogoče hude namene. Kar se je zdelo takrat nemogoče in bogokletno, se danes sprejema molče. In če so mnoge zamejske reči danes sprejete v skrb naših uradnih predstavnikov, si, mislim, prav Ti lahko lastiš največ zasluge za to, da si jih ne samo opozoril nanje /zakaj to je politiku premalo/, temveč jih prav prisilil s svojim pisanjem, da so se začeli spopadati s temi rečmi in celo misliti na bolj oddaljeno prihodnost. Ko se bo nekoč pisala zgodovina miselnega razvoja naših časov, bo Tvoje pogumno in ustvarjalno dejanje – pogumno zato, ker je bilo mogoče vse in ker nisi mogel vedeti, kakšne posledice Te čakajo, pa si vendar tvegat – gotovo zapisano z zlatimi črkami. To naj Ti bo namesto novoletnega voščila, saj so voščila navadno le prazne želje, to pa je resnica!

Svojevrstno *zrcalo* prizadevanj tržaškega Odiseja je tudi naslednje Gradišnikovo pismo, datirano z 28. februarjem. V njem Pahorju poroča, kako šele zdaj, kot sam svoj urednik, lahko (po)doživlja težave, o katerih mu je v več pismih pravil prav on in jih prineseta izdajanje in urejanje revije. Hkrati pa se sklicuje na intervju Staneta Kavčiča v *Komunistu*, ki ga je 18. februarja tega leta ponatisnilo »Glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva« *Delo*⁷ in v katerem v besedah intervjuvanca prepoznavno odzven Pahorjevih besed in misli.

Tvoje izkušnje od revije, ki si mi jih natresel kot pesimistične drobce po raznih pismih, zdaj okušam na svoji koži – še kako so resnične! Vendar se tolažim ravno s tem, kar si delal in naredil Ti, ker si prebil neki zid. Misliš, da bi brez Tvojega truda Stane Kavčič rekel v intervjuju za *Komunist*, ki ga ponatiskuje današnje *Delo*, da »veruje v ustvarjalne sile slovenskega naroda?«

Vendar že v tem pismu, spisanem v mesecu, ki naj bi v deželo dokončno prinesel pomlad, optimizem plahni. Gradišnik omenja zadnjo številko *Tribune*, kjer da so študentje zagrešili »bedarijo«. Piše, kako je začel proti *PiČ* rovariti sam Dušan Pirjevec, ki je od sodelovanja odvrnil tudi Vjerana Zuppo.⁸ Muči ga skrb zaradi naraščajoče polarizacije, o kateri se je razgovoril v pismih, ki jih je Pahorju poslal med 5. septembrom in 7. novembrom 1969.⁹ Zaradi nje je namreč ogrožen pluralizem, se pravi, uveljavljanje različnih, vendar enakovrednih stališč v slovenskem kulturno-političnem prostoru. Gradišnik omenja tudi pisanje Hermana Vogla v *Tedenski tribuni*, Dušana Željeznova v *Nedeljskem dnevniku*, spotikanje Tarasa Kermaunerja ob *PiČ* v *Problemih*¹⁰ in *Dialogih*,¹¹ kjer da jih je dobesedno »nabodel«, ter Dimitrija Rupla v *Večeru*. Prav tako ga kot urednika *PiČ* skrbijo »majave pozicije« Vitala Klabusa, Jožeta Snoja in Kajetana Koviča¹² – pa seveda Brejčeva (tj. Javorškova) knjiga *Kako je*

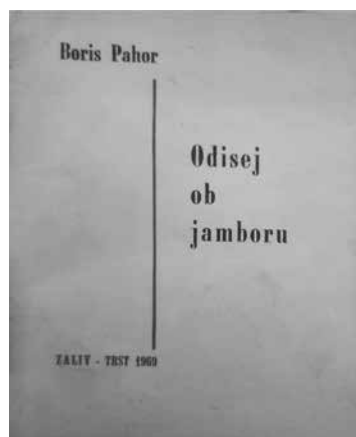
mogoče (1969), v kateri se je avtor provokativno oz. zaničljivo loteval njeguna prijatelja Edija,¹³ tj. Edvarda Kocbeka.¹⁴

V takem valovanju duhovnega ozračja se celo sprotne skrbi, ki sta jih korespondenta imela vsak s svojo revijo, zdijo manjše. Gradišnik si je prizadeval, da bi naklado s 1500 dvignil na 1800 ter da bi dvignil tudi število naročnikov, zaradi česar je od Pahorja skušal pridobiti seznam morebitnih drugih interesentov. Ta pa mu je naprej pridno pošiljal *Zaliv* – v več izvodih seveda! Zraven sta načrtovala sestanek v sestavi Pahor, Gradišnik, Fran Zwitter in Vladimir Kavčič,¹⁵ da bi skupaj in v živo spregovorili o temeljnih vprašanjih, ki jih odpira *PiČ*, zlasti narodnem, ter poskušali reviji dati še trdnejšo usmeritev.

Pa ju je v skupnih prizadevanjih znova močno zamajalo, o čemer nazorno pričuje uvodoma omenjeno Gradišnikovo pismo, poslano iz Pariza in datirano z dne 25. novembra 1969. V njem Pahorju obširneje piše, kako je na domači naslov dobil sporočilo, naj se zgleda na notranji upravi, in sicer z njegovo brošuro *Odisej ob jamboru*. Sprašuje se, kako so sploh prišli do njega,¹⁶ in posumi, da so oblasti prebirale njegova in Pahorjeva pisma. Gradišnik se zato odloči, da bo na upravo poslal dopis, češ da je njihovo povabilo dobil prepozno, saj za slab mesec dni odhaja v Francijo. Takole piše Pahorju:

V soboto sem namreč dobil z notranje uprave, od referenta za javni red in mir (!) vabilo, naj se v ponedeljek 24. od 7^h do 14^h zglasim pri njem, s seboj pa naj prinesem vabilo in Pahorjevo knjigo *Odisej ob jamboru*. Lahko si misliš, kako sem bil presenečen. Premišljal sem, od kod je moglo to priti, in sem začel iskati pač tam, kjer je bilo verjetno, da se bo kaj zvedelo. In tako sem v poned. (ko sem imel čez glavo vsega drugega, imel sem rezerviran ležalnik v vlaku ob 15⁰⁵) brskal in zvedel naslednje: takšna vabila so dobivale tudi razne ustanove, recimo akademija SAZU, pa Mladinska knjiga – upravnik (brez imena, tudi ni te funkcije). Besedilo kot pri meni (pozabil sem še navedbo: zaradi tujega tiska). Bordon,¹⁷ ki mu je to po naključju prišlo v roke, se je seveda tudi zanimal in se posvetoval s starejšim juristom, izkušenim možem. Ta meni, da se oblast sramuje knjigo prepovedati, zato pa bo skušala izvode »pobrati«¹⁸ lepo na tihem, brez javnega zgledovanja.

Gradišnik Pahorju tudi pove, da je iz »poučenega vira«¹⁹ izvedel, kako so s sveta za šolstvo »vznemirjeno«²⁰ spraševali o »Odiseju«. (To ni bilo čudno, saj je Pahor svojo brošuro sam pošiljal šolam in knjižnicam.) Prav tako pa se na istem mestu sprašuje, kako bo oblast ukrepala proti »širiteljem«²¹ knjige. V ta namen da mu je Bordon napravil fotokopijo zakona o tisku (in njegovega 68. člena), iz katerega se je poučil, »da bi moralo biti [tako] za širjenje »Odiseja«²² (kot tudi *Zaliva*) izdano posebno dovoljenje«. Za širjenje tiska brez dovoljenja je bila predvidena globa do 1000 dinarjev oz. do 30 dni zapora. Pahorju zato

Odisej ob jamboru; foto: ddr. Igor Grdina

svetuje, naj nemudoma vloži prošnjo na zvezni sekretariat za notranje zadeve v Beogradu (in ga sprašuje, ali je takó storil za *Zaliv*, katerega razpečevanje je bilo tudi ogroženo). Kakor je sklepati iz pisem v naslednjem letu, pa ta ni ne uslišal prijateljeve prošnje ne si dal ukloniti duha.

Kakor se ni »uklonila« niti Služba državne varnosti, začeniši oz. enako zagreto nadaljujoč z zadevo »Jambor«, ki je vključevala zlasti spremljanje Pahorja in sodelavcev *Zaliva*,¹⁸ v katerem so torej najprej izšli polemični zapisi, zbrani v zloglasnem *Odiseju ob jamboru*.

In čeprav zapletom še kar ni bilo videti konca, se je na koncu tunela za Borisa Pahorja začela prižigati lučka ... Nekoliko prav po zaslugi Janeza Gradišnika, ki se je po navedbah v zadnjih dveh pismih iz leta 1969 z datumoma 27. november in 10. december v francoski prestolnici srečal s Francisom Paschem¹⁹ in Domenachom.²⁰ Da bi jima pokazal francoski prevod nekega Pahorjevega teksta. Bila je to gotovo *Nekropola*. In čeprav bo moralo do integralnega francoskega prevoda leta 1990,²¹ za katerega pa je imel velike zasluge še en Pahorjev prijatelj, Evgen Bavčar, preteči še precej vode, je bila objava njenega izvlečka v *Espritu* nadvse spodbudna.

Opombe

¹ Druga razširjena izdaja s posebnim epilogom nosi letnico 1971.

² Prijatelja in sotrudnika sta najintenzivneje korespondirala od sredine šestdesetih do začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja, o čemer pričajo Gradišnikova mnogoštevilna pisma, dopisi, razglednice, dopisnice in voščilnice, ki jih je iz Ljubljane, z Gorenjskega, Nemškega, iz Pariza in še od kod naslavljal na Pahorja. Nasprotno pa se Pahorjeva pisma prijatelju (z izjemo nekaj kratkih dopisov, ki jih je mogoče prešteti na prste obeh rok) niso ohranila. Po trenutnem pregledu Pahorjeve zapuščine, ki je po letu dni po zaslugi projekta Književna republika Borisa Pahorja, ki ga vodim avtorica tega prispevka, urejena v zavidljivi meri (in takó skrbi za Pahorjevo in tudi Gradišnikovo dediščino ne prelaga v celoti na bodoče rodove), se število Gradišnikovih dopisov giblje okrog številke 300.

³ To je z udeležbo na ustanovnem sestanku, ki je bil 6. novembra 1968, ali pozneje s podpisom ustanovila skupina 62 književnikov in publicistov, med katerimi so bili poleg Pahorja, Gradišnika, Kocbeka, Rebule tudi Katarina Bogataj (Gradišnik), Viktor Blažič, Kajetan Gantar, Kajetan Kovič, Peter Božič, Lojze Kovačič, Ervin Fritz, Uroš Kraigher, Joža Mahnič, Lino Legiša, Anton Slodnjak, France Pibernik, France Bernik, Janez Orešnik, Janez Rotar, Leopold Suhodolčan, Rapa Šuklje.

⁴ Ta je že bila prevzela skrb za prodajo oporečniških *Kapelj*, »revije za kulturna in obča vprašanja«, ki je izhajala v Idriji med 1966 in 1972 in je z besedami Gradišnika objavljala približno enako »pregrešne« reči kot *Zaliv*. *Kaplje* in posebej njihovega nepogrešljivega publicista in urednika Tomaža Pavšiča Gradišnik izrecno pohvali v pismu Pahorju z dne 18. aprila 1969.

⁵ Za razpečevanje je skrb prevzel tudi Edvard Kocbek. V pismu z dne 23. januarja Gradišnik Pahorja še obvešča, da je predzadnjo številko po malem razprodal, vendar mu niso pošli vsi izvodi zadnjega *Zaliva*, medtem ko ga sredi aprila znova prosi, naj mu pošlje še kako številko, ki jo bo »spravil v promet«.

⁶ O tem je Pahorju pisal v pismih z dne 14. in 28. februarja 1969. Za isti namen je *PiČ* pridobil tudi izjave Ernsta Fischerja, Maxa Frischa in Güntherja Grassa, objavljene v 5.–6. št. revije, v kateri je izšel tudi esej *Ura bije Sloveniji* Borisa Pahorja, k pisanju katerega je Gradišnik avtorja v pismih spodbujal (vsaj) od začetka 1969. leta.

⁷ Naslov prispevka v *Delu* (str. 3) se glasi: »Ne bi podpiral vsega, kar blagovlasno zveni«; Intervju predsednika izvršnega sveta SRS Staneta Kavčiča »Komunistu«.

⁸ Nedavno preminuli hrvaški intelektualac, literarni teoretik, prevajalec in pesnik, upravitelj in dramaturg zagrebškega Teatra & TD (1966–1977), urednik revije *Telegraph* (1969–1971). Gradišnik je o »intrigah« utegnil slišati od literarnega zgodovinarja Jožeta Pogačnika, profesorja slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Zagrebu.

⁹ Gre za šest pisem z datumi 5. 9., 24. 9., 7. 10., 21. 10., 4. 11., 7. 11. 1969.

¹⁰ Za več gl. T. Kermauner: Sprehodi po slovenskem knjižnem časopisju. *Problemi*, letn. 7, št. 81–82 (1969), str. 15–17. Kermauner ni »nabodel« le *PiČ*, ampak tudi tržaško revijo *Most* in njenega urednika Aleša Lokarja. In medtem ko je *PiČ*-u zlasti poočital frontalni napad na evropeizacijo slovenstva, je z *Mostom* obračunal še vehementnejše, saj da se v njem odraža »tradicionalno, zbegano, nasilno, militantno« slovenstvo.

¹¹ Za več gl. T. Kermauner: Cesta, politika, slovenstvo, revolucionarnost in interes. *Dialogi*, letn. 5, št. 11 (1969), str. 639–647.

¹² Vsi trije so bili med ustanovitelji revije *PiČ*.

¹³ Po besedah Gradišnika pa ne Kocbek ne Lino Legiša nista mogla »preboleti« ločitve *PiČ* od treh »vaških svetnikov« (Daneta Zajca, Viktorja Blažiča - Vikija ter Lojzeta Kovačiča oz. Petra Božiča [kdo je tretji »svetnik«, ni povsem jasno, saj Gradišnik enkrat omenja enega, drugič drugega]). Hkrati naj bi se Kocbek navdušil za Marijana Krambergerja, Franceta Forstneriča in Vladimirja Gajška. In si želel, da bi za *PiČ* kaj napisal Drago Jančar.

¹⁴ Jože Javoršek: *Kako je mogoče*. Maribor: Obzorja.

¹⁵ Zadnja dva sta bila tudi člana uredništva *PiČ*.

¹⁶ Medtem ko se je Kocbek vsem sitnostim lepo izmuznil, ko je vse izvode »obesil« njemu.

¹⁷ Rado Bordon (1915, Trst–1992, Ljubljana), pesnik, prevajalec, publicist, pravnik, tačas sodelavec Mladinske knjige. Bil je tudi Pahorjev dopisnik, kar dokazuje sveženj njegovih pisem v Pahorjevi zapuščini.

¹⁸ Za več gl. Ana Šela, Mateja Matjašič Friš: Nadzor Službe državne varnosti nad revijo Zaliv. *Annales* 29, št. 4 (2019), str. 675–690. Gl. tudi Igor Omerza: *Boris Pahor: V žrelu Udbe*. Celovec: Mohorjeva družba, 2017.

¹⁹ Francis Léopold Philippe Pasche (1910–1996), zdravnik, psihiater, psihoanalitik, redni član Pariškega psihoanalitičnega društva.

²⁰ Jean-Marie Domenach (1922–1997), francoski pisatelj in intelektualac, levičarsko-katoliški mislec, od 1957 urednik revije *Esprit*, ki jo je 1945 ustanovil Emmanuel Mounier.

²¹ Ta je delo Andrée Lück-Gaye in je izšel pri založbi La Table Ronde.